

MÉSZÁROS TAMÁS

FRANCIAORSZÁG ÉS A FRANCIÁK EGY XV. SZÁZADI BIZÁNCI TÖRTÉNETÍRÓ SZEMSZÖGÉBŐL*

Szabics Imre emlékére

„Az utolsó athéni történetíró”, Laonikos Chalkokondylés enciklopédikus kitekintésű műve, az *Apodeixis*, világtörténeti jellegénél fogva jóval több, mint a bizánci birodalom hanyatlását és az oszmán törökök felemelkedését bemutató összegzés. A valamikor a XV. század utolsó harmadában keletkezett, tíz könyvből álló remekművében a szerző a fő téma mellett részletes tájékoztatást nyújt jóformán a lakott világ valamennyi részéről, ami az 1298-tól 1463-ig terjedő időszakot illeti. Bár szakirodalmi közhely, hogy Chalkokondylés legfőbb mintája ebből a szempontból, vagyis a világtörténeti szemlélet alkalmazásából is Hérodotos volt – Thukydides hatásával bizonyos formai tekintetben szintén számolnunk kell¹ –, egyetértünk azzal a kijelentéssel, hogy az első olvasásra is szembetűnő tartalmi és formai párhuzamok azonosítása mellett érdemes lenne az *imitatio* mélyebb rétegeibe is bepillantást nyernünk.² Nem feltétlenül az alapkonceptió átvételére (görögség *contra* barbár [perzsa], illetve „pogány” [török] nép), az egyes történetek, földrajzi leírások, szereplők aligha véletlenszerű hasonlóságára vagy éppen szövegszerű kölcsönzésekre gondolunk tehát, hanem inkább általános szerkesztésbeli, s ezzel összefüggésben világnézeti sajátosságokra, melyek Chalkokondylést szorosabban kötik antik előképéhez, mint saját kortársai többségéhez. Ennek szemléltetésére kiváló eszköz a mindkét szerzőnél nagy számban előforduló néprajzi kitérők elemzése, annál is inkább, mert a Chalkokondylés-filológia kortárs képviselői is megkülönböztetett figyelmet szentelnek ezeknek a leírásoknak (leginkább a saját népükre vonatkozóan), melynek nyomán időnként – véleményünk szerint – helytelen képet alkotnak a szerzőről és művéről.³

* A tanulmány az NKFIH NN 124539 jelzetű pályázat támogatásával készült.

¹ Vö. *F. Rödel*: Zur Sprache des Laonikos Chalkondyles und des Kritobulos aus Imbros. Programm des K. humanistischen Gymnasiums Ingolstadt für das Schuljahr 1904/1905. München 1905.

² *A. Markopoulos*: Das Bild der Anderen bei Laonikos Chalkokondyles und das Vorbild Herodot. *JÖB* 50 (2000) 205–216, küll. 210: „Hier sei vermerkt, daß bislang eher an der Oberfläche bleibende Positionen vertreten wurden, die in der Regel der Ansicht zuneigen, daß Chalkokondyles, da er ja viele fremde Völker beschreiben wollte, fast natürlich auf Herodot als historische Vorlage zurückgreifen mußte. Ich glaube jedoch, daß diese allzu vereinfachende Position heute keine ernsthaftere Unterstützung mehr beanspruchen darf; im Übrigen bedeutet sie indirekt auch eine Unterbewertung des Chalkokondyles selbst als Historiker.”

³ Jellemző, hogy a már jó néhány évtizede közölt tematikus Chalkokondylés-válogatás is a kitérők szövegéből válogatott: *F. Grabler*: Aus dem Geschichtswerk des Laonikos Chalkokondyles. In: Europa im XV. Jahrhundert von Byzantinern gesehen. Hg. *E. von Ivánka*. Graz – Wien – Köln 1954. 11–97. Vö. például: *H. Ditten*: Spanien und die Spanier im Spiegel der Geschichtsschreibung des byzantinischen Historikers Laonikos Chalkokondyles. *Helikon* 3 (1963) 170–195; *H. Ditten*: Bemerkungen zu Laonikos Chalkokondyles' Nach-

Kiindulópontként mindjárt meg is fogalmazhatunk két, mind Hérodotos, mind Chalkokondylés etnográfiai exkursionaira egyaránt érvényes általános törvényszerűséget: (1) Chalkokondylés (és Hérodotos) mindig azon a ponton illeszt be a történeti elbeszélésbe egy-egy néprajzi kitérőt, ahol a szóban forgó nép története valamilyen (általában kronológiai) szempontból összekapcsolódik a fő narratívával; (2) Chalkokondylés (és Hérodotos) etnográfiai exkursionai mindig azonos, kötelező elemekből épülnek fel (a földrajzi környezet leírása, az államforma és a közigazgatási rendszer bemutatása, az adott népre jellemző tulajdonságok, szokások felsorolása, történeti áttekintés, valamint az egyéb természetföldrajzi adottságok ismertetése). A kitérők funkciója kettős: egyrészt ellátják az olvasót a történet pontos megértéséhez nélkülözhetetlennek tekintett ismeretekkel, másrészt az elbeszélés átmeneti megszakításával késleltetik a bemutatni kívánt történeti esemény (ütközet, hadjárat stb.) végkifejletének kibontakozását, ezzel is növelve a várakozást.

Mivel területi okokból mindenképpen válogatnunk kell az exkursionok közül, az alkalomra való tekintettel most a franciákkal és Franciaországgal kapcsolatos Chalkokondylés-szemelvényeket kívánjuk röviden bemutatni azzal a szándékkal, hogy árnyaljunk néhány, a köztudatban megkérdőjelezhetetlen alapvetésként rögzült állítást.⁴ Utóbbiak kivétel nélkül megjelennek a néhány éve elhunyt jeles toulouse-i történész, Alain Ducellier tárgyunkhoz kapcsolódó tanulmányaiban.⁵ Mielőtt áttérnénk a konkrét szövegrészletekre, érdemes legalább felsorolással jellemezni a szóban forgó (általunk vitatott) téziseket. Ducellier szerint a bizánciak földrajzi kérdésekben tá-

richten über die Länder und Völker an den europäischen Küsten des Schwarzen Meeres (15. Jahrhundert u. Z.). *Klio* 43–45 (1965) 185–246; *H. Ditten*: Der Russland-Exkurs des Laonikos Chalkokondyles interpretiert und mit Erläuterungen versehen. Berlin 1968; *M. Morfakidis*: La péninsula Ibérica en la obra de Calcocondilas. *Erytheia* 6 (1985) 69–82; *V. Angelov*: Laonikos Chalkokondyles on Bulgaria and the Bulgarian History. *Bulgaria Mediaevalis* 3 (2012) 247–253.

⁴ A jelen tanulmány alapjául szolgáló előadás eredetileg a *Byzanz und das Abendland / Byzance et l'Occident VII* címmel megrendezett nemzetközi konferencia Szabics Imre emlékére rendezett ülészakán (*Hommage à Imre Szabics*) hangzott el 2019. november 26-án. Az *Apodeixis* francia vonatkozásaihoz tartozik, hogy az első nyomtatásban megjelent változatot (a latin fordítást) a latinból készült francia fordítás követte 1577-ben, és csak harmadjára közölték eredeti nyelvén, azaz görögül a művet. A francia fordító, a híres-hírhedt diplomata és kalandor Blaise de Vigenère volt, aki részben az európai humanista értelmiség törökök iránti éledező kíváncsiságát kívánta csillapítani munkájával, de közben legalább ennyire igyekezett megfelelni támogatóinak, elsősorban Louis de Gonzague-nak, Nevers hercegének, a későbbi III. Henrik tanácsadójának, amennyiben a pogányok ellen vívott harc célzatosan eltorzított bemutatásával próbált valamiféle ideológiai párhuzamot szolgáltatni a hugenották elleni vallásháborúhoz. További francia kapcsolata a szövegtagyományak, hogy a Chalkokondylés-kiadók között tartjuk számon Charles Annibal Fabrot jogtudóst is, aki 1650-ben tette közzé a görög szöveget az ún. párizsi corpusban.

⁵ A szempontunkból ezúttal leginkább releváns tanulmány: *A. Ducellier*: La France et les Îles Britanniques vues par un byzantin du XVe siècle: Laonikos Chalkondylis. In: *Économies et sociétés au Moyen Âge: Mélanges offerts à Edouard Perroy*. Paris 1973. 439–445. Vö. továbbá *A. Ducellier*: La péninsule ibérique d'après Laonikos Chalkondylis, chroniqueur byzantin du XVe siècle. *Norba: Revista de historia* 5 (1984) 163–177; *A. Ducellier*: L'Europe occidentale vue par les historiens grecs des XIV^e^{me} et XV^e^{me} siècles. *Byzantinische Forschungen* 22 (1996) 119–159.